ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ

ОЛЕКСЮК Тарас Ігорович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0009-0000-8327-9112

УДК: 342.9: 347.700

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.47

У статті наголошено на тому, що базовою категорією, яка дозволяє під новим кутом поглянути на сутність та значення територіальної оборони в Україні, є місцева культура спротиву, під якою розуміється сукупність ідеологічних, морально-етичних, культурних орієнтирів, які формують стійкі переконання всього місцевого населення, незалежно від віку, статі, стану здоров'я, соціального положення, громадянства, національності, політичних, релігійних уподобань щодо готовності свідомої участі в подоланні воєнної загрози, а також наслідків надзвичайних ситуацій.

Наголошено, що під територіальною обороною доречно розуміти сферу діяльності держави, органів місцевого самоврядування та громадськості, їх взаємодії та координації, що охоплює систему заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою формування місцевої культури опору на рівні усталених традицій, цінностей, переконань, ідейно-культурних надбань місцевого населення, а також цілісного усвідомлення потреби участі у захисті території свого проживання, яке формується на рівні культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин місцевого населення з метою забезпечення національної безпеки держави під час воєнних загроз інформаційного, енергетичного, гуманітарного та іншого характеру, а також в умовах надзвичайних ситуацій.

Акцентовано увагу на тому, що першою та фундаментальною особливістю забезпечення територіальної оборони є формування у населення на місцевому рівні резистентної ідентичності. При цьому в контексті формування резистентної ідентичності важливим є врахування як насильницького, так і ненасильницького опору. До інших особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні віднесено спрямованість на недопущення стихійності спротиву на рівні окремих громадян, їх груп та організацій на місцях, а також спрямованість на забезпечення патріотичної свідомості та стійкої мотивації місцевого населення в ході національного спротиву в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Ключові слова: поняття, особливості забезпечення територіальної оборони, місцеві державні адміністрації, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий статус.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку та функціонування незалежної Української держави відбуваються надзвичайно важливі для майбутнього країни зміни та реформи. Серед таких концептуальних перетворень, безумовно важливих для забезпечення життєздатності нашої держави, слід виділити покращення загального стану чисельності та боєздатності як Збройних Сил України, так і підрозділів територіальної оборони [1, с. 231], що обумовлює необхідність поняття та особливості забезпечення територіальної оборони в Україні.

Стан дослідження теми

У вітчизняній адміністративно-правовій доктрині окремі проблеми забезпечення територіальної оборони осмислювали у своїх дослідженнях О.М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. С. Власюк, Є.В. Гармаш, І. І. Дейнега, В. П. Ємельянов, Ю. Л. Калгушкін, Ю.М. Кириченко, М.В. Лошицький, В.О. Мороз, О.М. Музичук, О.В. Пабат, В. В. Сокуренко, Р. В. Шаповал, Д. В. Швець, К. В. Яровий та інші науковці. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання сутності та особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні у світлі новітніх суспільних трансформацій.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити поняття та особливості забезпечення територіальної оборони в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: узагальнити підходи в сучасній науці стосовно розуміння території; розглянути історичний аспект становлення процесу забезпечення територіальної оборони; встановити сутність місцевої культури спротиву крізь призму культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин на місцевому рівні; сформулювати поняття територіальної оборони та розглянути зміст окремих особливостей забезпечення територіальної оборони.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором вперше окреслено таку категорію, як місцева культура спротиву, визначено її ознаки; вперше розглянуто сутність та складові резистентної ідентичності в контексті аналізу особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні.

Виклад основного матеріалу

Осмислюючи сутність територіальної оборони, відмітимо, що визначення території як фундаментальної категорії зазнає суттєвих змін у сучасних соціально-економічних реаліях. E. Setyowati, G. Hardiman, T. Murtini звертають увагу на те, що територія – просторова межа володіння. Поняття оборони району включає також територію. Концепція захисту території влади чи власності історично мало форму фортеці, рову, річки, дороги чи воріт [2].

G. O'Reilly зазначає, що кожен конфлікт відбувається в конкретному місці зі своїми унікальними географічними характеристиками, а також у часі, включаючи довготривалий календар геології, що визначає розташування таких ресурсів, як вода та мінерали, та тривалі періоди соціальної історії, які залишають відбиток на території. Територіальність пов'язана з почуттям власності чи суверенітету, що включає в себе мозаїку державних установ і суверенітету з пов'язаними видимими та невидимими кордонами [3, с. 29].

Водночас з давніх часів до сьогодні територіальна складова була визначальною в ході визначення національної оборонної стратегії держав.

Саме завоювання нових територій (територіальне привласнення) здавна ставало основою поширення впливу держав, міждержавних союзів, релігій, а в умовах ринкової економіки і великого бізнесу. Так, у часи Середньовіччя ідея «справедливої» війни, запозичена з язичницьких уявлень, була неоднозначно сприйнята серед християнських мислителів IV століття, коли різні автори намагалися виробити теологічні аргументи для збройної експедиції під керівництвом християнського імператора [4, с. 317].

При цьому держави світу здавна залучали місцеві ополченські сили в ході тривалих збройних конфліктів. K. Huang звертає увагу на те, що річка Хуай утворювала передню лінію оборони династії Сун проти монголів, уздовж якої були розташовані основні прикордонні сили. Однак регулярні військові сили могли розгортатися лише точково, і, незважаючи на впровадження системи зміни гарнізонів, армія не могла контролювати регіон Хуай з його характерною географією. З іншого боку, захисні фортеці, утримувані місцевими ополченськими силами, які використовували географічні переваги, виявилися дуже ефективними під час триваючої війни між Сун, Цзінь і Монголами. За допомогою диверсійної та партизанської тактики

їм вдалося вберегтися від нападів ворога та захистити свої домівки. Для того, щоб зміцнити прикордонний регіон, активно організовувалися навчання цих сил місцевого ополчення [5, с. 801].

В історії України наявні глибинні витоки сил територіальної оборони. С. Сегеда та В. Машталір стверджують, що здавна у разі зовнішньої небезпеки український народ об'єднувався у загони територіальної оборони різних форм. Це явище має давню національну традицію та історію, яка була перервана у 1920-х роках через окупацію України більшовицькою Росією [6, с. 148]. В основі формування сил територіальної оборони на теренах України, безсумнівно, стоять українські козаки, які були відважними воїнами, які під проводом великих полководців віками боронили незалежність Української Держави. У XVI столітті козаки об'єднувалися в різні військово-політичні угруповання, найвідомішим з яких було Запорізьке військо (або Січ) під проводом гетьманів і кошових отаманів, таких як Дмитро «Байда» Вишневецький та Іван Сірко, які воювали проти загарбників. За бойову майстерність, вірність, героїзм та запальний характер козаків можна назвати «побратимами» японських самураїв, європейських лицарів та ковбоїв Дикого Заходу [7].

Щодо сучасного етапу розвитку української державності варто зазначити, що у 2014 році на сході України почалася війна, уряд України не зміг забезпечити належний захист для підтримки своєї територіальної цілісності проти підтримуваних росією сепаратистів. З огляду на це почали активно формуватися добровольчі батальйони, які відіграли критично важливу роль у захисті територіальної цілісності держави в цей період.

Emmanuel Karagiannis вказує на те, що в цей час на сході України тисячі добровольців приєдналися до добровольчих батальйонів. Хоча вони запекло боролися з прокремлівськими силами, про них дуже мало відомо. Науковець досліджує, чому люди брали участь у такій ризикованій справі без явної матеріальної винагороди. Дослідник стверджує, що ідеї, політико-соціальні норми та емоції функціонували як механізми мобілізації, які можуть пояснити індивідуальні рішення [8, с. 139].

У цьому історичному контексті ми підходимо до принципово важливого моменту в ході осмислення територіальної оборони – місцевої культури спротиву, яка передбачає участь у національному спротиві крізь призму традицій, цінностей та переконань місцевого населення. Глибоко переконані, що місцева культура спротиву є невіддільною від подібних культурно-естетичних традицій місцевого населення, спираючись на культурні надбання регіону, у тому числі символи, традиції, обряди, музику, які в своїй сукупності дозволяють сформувати у населення цілісне усвідомлення потреби участі у захисті території свого проживання задля збереження цих культурних надбань.

Місцева культура спротиву також тісно пов'язана зі сферою культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин на місцевому рівні.

Чеські науковці J. Cihounkova та T. Kordik зазначають, що бути готовим до захисту країни – одна з головних цілей кожної національної армії. У дослідженні шляхом короткого анкетування взяли участь 234 військовослужбовці. 33% солдатів четвертої бригади швидкого розгортання армії Чеської Республіки займаються бойовими видами спорту, єдиноборствами або опановують прийоми самооборони у своєму цивільному житті (переважно бокс, ММА, тайський бокс та інші). Більшість солдатів погоджуються з тим, що бойові види спорту повинні бути частиною ідентичності солдатів. Ті солдати, які займаються бойовою діяльністю у вільний від служби час, підтверджують, що опанування бойових мистецтв допомогло їм належним чином пройти професійну військову підготовку [9, с. 54].

Щодо національно-патріотичного виховання як однієї з основ формування місцевої культури спротиву, то в основі його на рівні студентської та курсантської молоді, на переконання Y. Korotkova та V. Romashenko, лежить розробка та планування концепції національно-патріотичного виховання всього періоду навчання; підготовка методичних рекомендацій та дидактичних ма-

теріалів для професорсько-викладацького складу, спрямованих на національно-патріотичне виховання студентів/курсантів; єдність аудиторної та позааудиторної роботи з національно-патріотичного виховання [10, с. 265].

Важливо зазначити, що місцева культура спротиву є невіддільною від сімейних цінностей. G. Schneidermar та M. Barrera вказують на те, що наразі традиційні сімейні цінності, які передавалися з покоління в покоління, виявляються під загрозою. Це має значні наслідки для стабільності та здоров'я окремих людей, сімей і громад. Важливою є передача сімейних цінностей і традицій між поколіннями з особливим акцентом на західній культурі та цінностях, які вкорінені в єврейських і християнських традиціях. Дослідник також вивчає сімейні цінності та стилі виховання, оскільки вони впливають на перспективи розвитку дітей та адаптацію сім'ї до мінливого світу [11, с. 354].

Так, культура сімейних відносин як сукупність знань, традицій та цінностей сімейного життя має охоплювати і захист сім'ї у разі воєнної загрози, етичні основи і традиції участі в такому захисті на рівні сім'ї. Більше того, ми глибоко переконані, що саме на рівні сімейних цінностей формується вкрай важлива в умовах постійних обстрілів об'єктів критичної енергетичної інфраструктури України культура енергозбереження, яка передбачає глибоке усвідомлення важливості заощадження води, газу, тепла, електроенергії тощо, формування індивідуального та творчого підходу до енергозбереження, стимулювання на рівні держави, громадськості та міжнародного співтовариства розвитку ініціатив та соціальних проєктів у сфері енергозбереження, у першу чергу, на рівні українських сімей.

Отже, базовою категорією, яка дозволяє під новим кутом поглянути на сутність та значення територіальної оборони в Україні, є місцева культура спротиву, під якою ми розуміємо сукупність ідеологічних, морально-етичних, культурних орієнтирів, які формують стійкі переконання всього місцевого населення, незалежно від віку, статі, стану здоров'я, соціального положення, громадянства, національності, політичних, релігійних уподобань щодо готовності свідомої участі в подоланні воєнної загрози, а також наслідків надзвичайних ситуацій. При цьому концепція формування місцевої культури спротиву має враховувати ті проблеми та безпекові виклики, що є характерними для певного регіону (населеного пункту, територіальної громади тощо) з огляду на його близькість до державного кордону, географічні особливості, розташування на його території об'єктів критичної інфраструктури, попередній тривалий історичний досвід перебування даного регіону в межах іншої держави, сформовані з огляду на це економічні, культурні та сімейні зв'язки мешканців даного регіону з представниками іншої держави.

Щодо сутності територіальної оборони, то В. Б. Авер'янов вважає, що «оборона України — це комплекс різноманітних суспільних відносин, які виникають у процесі діяльності держави із забезпечення її здатності в разі збройної агресії або збройного конфлікту, практичного здійснення військового захисту держави, включаючи використання Збройних Сил України, у випадках агресії проти неї, а також при виконанні завдань, що передбачені міжнародними договірними обов'язками держави» [12, с. 366].

S. Wojnarowska-Szpucha звертає увагу на те, що стан оборонної готовності держави є надзвичайно важливим питанням щодо забезпечення безпеки в державі. Окремі суб'єкти для належної готовності до реагування на

Щодо сутності саме територіальної оборони, то С.В. Янюк підкреслює, що остання є «складовою воєнної організації держави, здійснюється (реалізується) в особливий період для виконання заходів, визначених у Конституції, Положенні про територіальну оборону, законах Верховної Ради України та Указах Президента» [13, с.98–99].

На основі аналізу позицій вітчизняних та зарубіжних науковців під територіальною обороною ми розуміємо сферу діяльності держави, органів місцевого самоврядування та громадськості, їх взаємодії та координації, що охоплює систему заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою формування місцевої куль-

тури опору на рівні усталених традицій, цінностей, переконань, ідейно-культурних надбань місцевого населення, а також цілісного усвідомлення потреби участі у захисті території свого проживання, яке формується на рівні культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин місцевого населення з метою забезпечення національної безпеки держави під час воєнних загроз інформаційного, енергетичного, гуманітарного та іншого характеру, а також в умовах надзвичайних ситуацій.

І. В. Романський стверджує, що забезпечення територіальної оборони – це «комплексна, спільна діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, яка спрямована на створення умов та гарантій для найбільш ефективної та повної реалізації суспільно та національно важливих заходів у сфері територіальної оборони України, які зумовлюють виникнення правовідносин щодо захисту української державності, територіальної цілісності, політичної стабільності та підтримки добробуту українського населення, поведінка учасників яких регламентована нормами адміністративної галузі права» [14].

Щодо особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні, то першою та фундаментальною такою особливістю є формування у населення на місцевому рівні резистентної ідентичності як сукупності усталених на рівні освіти, культури, підприємницької діяльності, політичного життя та публічної служби підходів до усвідомлення власної ідентичності крізь призму усвідомлення власної ролі у забезпеченні спротиву на місцевому рівні діям військ (сил) агресора (противника). При цьому в контексті формування резистентної ідентичності важливим є врахування як насильницького, так і ненасильницького опору.

Зауважимо, що ненасильницький елемент резистентної ідентичності в контексті забезпечення територіальної оборони може знаходити своє втілення у свідомому недопущенні з боку населення, особливо посадових осіб та представників правоохоронних органів, будь-яких форм співпраці з окупаційними адміністраціями в разі насильницького захоплення певних територій державою-агресором, проведення акцій ненасильницького спротиву з метою унеможливлення функціонування окупаційних адміністрацій, переміщення військових частин, озброєння і техніки держави-агресора.

Ще однією особливістю забезпечення територіальної оборони в Україні є спрямованість на недопущення стихійності спротиву на рівні окремих громадян, їх груп та організацій на місцях. J. Arman звертає увагу на те, що у ситуаціях національної кризи нерідко можна побачити, як члени громади об'єднуються, щоб надавати послуги безпеки своїм громадам, заповнюючи прогалини або доповнюючи відповідні служби безпеки держави. Ці групи захисту громад виконують багато ролей, починаючи від роботи контрольно-пропускних пунктів і проведення місій спостереження до патрулювання доріг і навіть участі в спільних бойових діях з державою. На жаль, незважаючи на те, що багато груп захисту громад виконують важливі завдання для своєї громади, деякі з них звинувачують у серйозних порушеннях прав людини або навіть військових злочинах [15, с. 1099].

Ще однією особливістю забезпечення територіальної оборони в Україні є спрямованість на забезпечення патріотичної свідомості та стійкої мотивації місцевого населення в ході національного спротиву в умовах російсько-української війни. J. Dill, M. Howlett та C. Müller-Crepon у цьому контексті стверджують, що стійкість населення залежить від розрахунків витрат і вигод, що нагадує моральний принцип пропорційності. Категорична позиція стійкості, навпаки, означає підтримку незалежно від ціни. Щоб оцінити, яким моральним принципам дотримується населення, яке стикається з зовнішньою агресією, науковці провели спільний експеримент із 1160 українцями в липні 2022 року. Вчені досліджували підтримку різних стратегій, які Україна може реалізовувати проти Росії та які відрізняються залежно від політичної автономії та територіальної цілісності, і трьох витрат: загибель цивільних і військових, а також ядерний ризик. Проведене опитування засвідчило, що

українці не торгують автономією чи територією з огляду на витрати та ризики [16].

Висновки

Таким чином, у статті встановлено, що базовою категорією, яка дозволяє під новим кутом поглянути на сутність та значення територіальної оборони в Україні, є місцева культура спротиву, під якою розуміється сукупність ідеологічних, морально-етичних, культурних орієнтирів, які формують стійкі переконання всього місцевого населення, незалежно від віку, статі, стану здоров'я, соціального положення, громадянства, національності, політичних, релігійних уподобань щодо готовності свідомої участі в подоланні воєнної загрози, а також наслідків надзвичайних ситуацій.

Під територіальною обороною доречно розуміти сферу діяльності держави, органів місцевого самоврядування та громадськості, їх взаємодії та координації, що охоплює систему заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою формування місцевої культури опору на рівні усталених традицій, цінностей, переконань, ідейно-культурних надбань місцевого населення, а також цілісного усвідомлення потреби участі у захисті території свого проживання, яке формується на рівні культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин місцевого населення з метою забезпечення національної безпеки держави під час воєнних загроз інформаційного, енергетичного, гуманітарного та іншого характеру, а також в умовах надзвичайних ситуацій.

Першою та фундаментальною особливістю забезпечення територіальної оборони є формування у населення на місцевому рівні резистентної ідентичності. При цьому в контексті формування резистентної ідентичності важливим є врахування як насильницького, так і ненасильницького опору. До інших особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні віднесено спрямованість на недопущення стихійності спротиву на рівні окремих громадян, їх груп та організацій на місцях, а також спрямованість на забезпечення патріотичної свідомості та стійкої мотивації місцевого населення в ході національного спротиву в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Література

1. Rusetskyi A.A., Lelet S.M., Dopilka V.O., Tsybulnyk N.Y. Legal regulation of territorial defense of Ukraine and the place of administrative legislation in it. *Jurnal cita hukum-indonesian law journal*. 2020. № 8 (2). pp. 231-242.

2. Setyowati E., Hardiman G., Murtini T. Pathok Negoro mosque as the form of territorial defense region of Mataram Kingdom of Islam Java in Jogjakarta. In: 4th International Seminar on Sustainable Urban Development (ISoSUD). Jakarta, 09-10 August 2017. URL: https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/106/1/012074/pdf.

3. O'Reilly G. Territoriality: Identity, State and Nation Revisited. *Aligning geopolitics, humanitarian action and geography in times of conflict*. 2019. pp. 29-57.

4. Levillayer A. «Just» War and Homeland Defense in Late Antiquity. *Revue De L Histoire Des Religions*. 2010. № 227 (3). pp. 317-334.

5. Huang K. Fortresses along the Huai: Use and control of regional military power by the Southern Song. *Bulletin of the Institute of History and Philology Academia Sinica*. 2001. № 72 (4). pp. 801-831.

6. Seheda S., Mashtalir V. Territorial Defence of Ukraine As a Phenomenon of National Military History. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*. 2022. № 4. pp. 148-158.

7. Who were ukrainian cossacks? // Ukraine Now: сайт. URL: https://ukraine.ua/faq/who-were-ukrainian-cossacks/#pll_switcher.

8. Karagiannis E. Ukrainian volunteer fighters in the eastern front: ideas, political-social norms and emotions as mobilization mechanisms. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2016. № 16 (1). pp. 139-153.

9. Cihounkova J., Kordik T. A relationship between the fourth Rapid Deployment Brigade soldiers in the Army of the Czech Republic and combat sports or martial arts. *IDO Movement for Culture-Journal of Martial Arts Anthropology*. 2015. № 15 (3). pp. 54-57.

10. Korotkova Y., Romashenko V. System of National-Patriotic Education of Students and Cadets Youth in New Sociopolitical Conditions. *Society, Integration, Education*. 2019. № 1. pp. 265-278.

11. Schneidermar G., Barrera M. Family Traditions and Generations. *Family & Community Health*. 2009. № 32 (4). pp. 354-357.

12. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т.: Т. 2: Особлива частина / [ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. Київ: Юрид. думка, 2005. 624 с.

13. Янюк С. В. Територіальна оборона як протидія загрозам національній безпеці України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 1 (77). С. 94–99.

14. Романський І. В. Сутність та особливості забезпечення територіальної оборони України як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Наше право*. 2021. № 4. С. 221-226.

15. Arman J. State responsibility for community defence groups gone rogue. I*nternational Review of the Red Cross*. 2020. № 102 (915). pp. 1099-1123.

16. Dill J., Howlett M., Müller-Crepon C. At Any Cost: How Ukrainians Think about Self-Defense Against Russia. *American Journal of Political Science*. 2023. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ajps.12832.

THE CONCEPT AND FEATURES OF PROVIDING TERRITORIAL DEFENSE IN UKRAINE

The article emphasizes that the basic category, which allows us to look at the essence and meaning of territorial defense in Ukraine from a new angle, is the local culture of resistance, which is understood as a set of ideological, moral-ethical, cultural guidelines that form stable beliefs of the entire local population, regardless of age, gender, state of health, social status, citizenship, nationality, political, religious preferences regarding the readiness of conscious participation in overcoming the military threat, as well as the consequences of emergency situations.

It is emphasized that territorial defense should be understood as the sphere of activity of the state, local self-government bodies and the public, their interaction and coordination, which includes a system of activities carried out in peacetime and in a special period with the aim of forming a local culture of resistance at the level of established traditions, values, beliefs, ideological and cultural heritage of the local population, as well as a holistic awareness of the need to participate in the protection of the territory of their residence, which is formed at the level of culture and sports, national-patriotic education and the culture of family relations of the local population in order to ensure the national security of the state during military threats of information , energy, humanitarian and other, as well as in emergency situations.

Attention is focused on the fact that the first and fundamental feature of ensuring territorial defense is the formation of a resistant identity among the population at the local level. At the same time, in the context of the formation of a resistant identity, it is important to consider both violent and non-violent resistance. Other features of the provision of territorial defense in Ukraine include the focus on preventing spontaneity of resistance at the level of individual citizens, their groups and organizations on the ground, as well as the focus on ensuring patriotic consciousness and sustainable motivation of the local population in the course of national resistance in the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine.

Key words: concepts, peculiarities of providing territorial defense, local state administrations, administrative and legal regulation, administrative and legal status.